

Պ. ԳՆՈՒՆՈՒ ԲՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ՎԼԻԳԼՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ
ԻՐԻՅԻ ԴԱՍԱԳԻՐՔ.

Իւրաքանչիւր որ, երբոր ձեռնէրէց է լինում մի բան գրելու՝ պէտք է հետեւեալ երկու հանգամանքները լաւ ի նկատի ունենայ. Ա. պէտք է լաւ ըմբռնած լինի գրելի նիւթը՝ իւր բոլոր մանրամասնութեամբ. Բ. ըստ ամենայնի պէտք է յարմարեցնի այն նպատակին՝ որի համար գրվում է:

Երբոր մինը գրում է վիպասանութիւն՝ նա աչքի առաջ ունենալով իւր գրքի ընթերցող հասարակութեանը՝ պէտք է վիպասանութեան հերոսներին այնպիսի դեր կատարել տայ, որ համապատասխան լինի ընթերցող հասարակութեան ճաշակին. երբոր մինը գրում է մի պատմական գրութեամբ՝ պէտք է դարձեալ աչքի առաջ ունենայ ընթերցող հասարակութիւնը, և նիւթը ըստ այնմ յարմարացնի գրութեան ոճին, առանց պատմական անցքերի ճշմարտութիւնը խեղաթիւրելու:

Այդպիսի գրութեանը, եթէ ունենան էլ ինչ և իցէ մանր մուկեր պակասութիւններ, կարող են, եթէ ոչ բոլորովին յարգի, գոնէ անպէտք չըհամարուիլ. Բայց ինչ որ գրվում է մանուկների համար, նոցա միտքը, բարքն ու վարքը կրթելու և ազնուացելու պատճառով՝ պէտք է շատ խնամքով յօրինուած լինի. ապա թէ ոչ, փոխանակ իւր նպատակին ծառայելու, կարող է իբրեւ անպէտք բան դուրս ձգուիլ թէ՛ դասագրքերի կարգից և թէ՛ ընթերցանելի մատեանների շարքից:

Դասագիրք գրողը ի միջի այլոց երկու բան յատկապէս պէտք է ի նկատի ունենայ. նախ առարկայի ամփոփումն և կարգին դասաւորութիւնը, այնպէս՝ որ ամենահարկաւորները մոռացուած չըլինին, և խառն ի խուռն դրուելով՝ շփոթութիւն չըպատճառեն. երկրորդ՝ պէտք է յարմարացնել մանուկների հասկացողութեանը այնպէս, որ աշակերտները կարդացածները հասկանան և աստիճանաբար առաջ գնալով՝ ամբողջ առարկան իւր էական սկզբունքով իւրացնեն:

Արդի մանկավարժութեան հիմունքը մայրենի լեզուով դաստիարակութիւնն է համարվում. ուստի դասագիրք յօրինողը ի նկատի ունենալով այս սկզբունքը, պէտք է դասագրքի համար մանուկների մայրենի լեզուն ընտրի, այսինքն այն լեզուն, որով մանուկները խօսում են, անշշմարելի կերպով գեղջկական դարձուածների և ռամկական բառերի տեղ՝ գրականականը գործ դնելով. որով մանուկը թէ առարկան կըսովորի իւր մայրենի դիւրըմբռնելի լեզուով և թէ կըվարժուի իւր մայրենի լեզուի աւելի կատարելագործուած ձևին:

Պէտք է խոստովանել նաեւ, որ ամենաերեւելի միտք ամենահետաքրքիր մի առարկայ երբ գրուած է լինում խառն ի խուռն ոճերով ու դարձուածներով, միշտ ամեն միւսից մերժվում է, և ոչ ոք չի ախորժում կարգալ, նախնեաց գրուածոց մէջ անգամ այն մատեանները, որոնք

գրուած են ընտիր ոճով, գեղեցիկ դարձուածներով ու լեզուով, ամեն ախորժանօք կարգացումն են, օրին. Եղիշէի Վարդանանց պատմութիւնը, Ս. գիրքը ևլն. Իսկ այնպիսիները, որոնք ընտիր ոճ, գեղեցիկ դարձուածք ու լեզու չունին. թեւ շատ հետաքրքիր բովանդակութիւն էլ ունենային, չեն կարգացվում, կամ շատ սակաւ են կարգացվում, օրինակ. Վաղար Փարպեցու գրուածքները, Դաւիթ անյաղթի թարգմանութիւնները, և մընչեւ անգամ Մովսէս խորենացու «Դիրք պիտոյիցը»:

Արդի աշխարհաբառի մէջ ևս, այն բոլոր գրուածքները, որոնք խճողուած են աշխարհաբառի և գրաբառի դարձուածներով, կամ թարգմանութիւնները, որոնք բնագրի ոճը ունեն, միայն հայերէն բառերով՝ այնպէս չեն կարգացվում ինչպէս կարգացվում են մի քանի գրուածքներ, որոնք կամ բոլորովին պարզ և բարբառով են, կամ Վ. Պօլսոյ և կամ ընտիր գրաբառ:

Հեղինակը կամ թարգմանիչը պէտքէ գիտենայ թէ ո՞ւմ համար է հրատարակում իւր գիրքը, Ռուսահայերի՞ թէ Տաճկահայերի համար, Տաճկահայերի համար՝ Վ. Պօլսոյ մշակուած աշխարհաբառը պէտքէ գործածել. իսկ Ռուսահայոց համար՝ Արարատեանը, որ վերջին տարիներս բաւական մշակուելով՝ կարող է մրցել Վ. Պօլսոյ բարբառին:

Միշտ եղել են անձինք, որ ջանացել են լեզուն դիւրուսանելի դարձնելու համար քմահաճոյ ձևեր ու ոճեր գործածել. բայց այդպիսիները բնաւ իւրեանց նպատակին չըհասնելուց յետոյ, ստիպուել են իւրեանց բռնած ընթացքը թողնել, շատ անգամ աւելի ծայրայեղութեան մէջ ընկնելով:

Հանգ. Նաղարեանը պարագլուխը լինելով Արարատեան բարբառի մշակողների, իւր Հանդէս նոր հայախօսութեան և Հիւսիսայի մէջ կամենումէր ինքնահնար բարդութիւններ ու ոճեր և քերականական իւրատեղծ կանոններ հնարելով՝ հարստացնել Արարատեան բարբառը և ձկուն դարձնել. Նոյն ինքն Նաղարեանը, որ իւր գրուածքների ճակատին դրոշմումէր հեռեւեալ բովանդակութեամբ մի բան, դժուարին է մեռեալը յարուցանել, բայց աւելի ևս դժուարին՝ հին գրաբառ լեզուով այժմեան ժողովուրդը լուսաւորել. իւր այս սկզբունքի հակառակ, յառաջ որ կամենումէր իւրատեղծ լեզուն փաթածել ամբոխի շէնքին, սկսեց աւելի ևս ծայրայեղութեան դիմել ներսիսեան Դպրոցի մանուկների համար պատրաստած իւր «Տեսական և գործնական առաջնորդ ողուսաց լեզուի» վերնագրով գրքովը. Ուր Հանգուցեալը գրաբառի դարձուածները խրթին, ինչպէս ասում են, որոտընդոստ բառերի հետ գործածելով՝ բոլորովին շեղվումէ իւր նպատակից. Այսպիսի ծայրայեղութիւններ Վ. Պօլսոյ գրական բարբառի մէջ ևս նկատվում է ոմանց գրուածներում. Պ Մինաս Չերազ Արարատեան և Վ. Պօլսոյ բարբառների միացումը ցանկանալով, մի տարօրինակ աղջատուած բարբառի հեղինակ պէտքէ դառնար:

սագիրք քննութեան չենթարկուեցին. նոյն բաղդին արժանացաւ և Պ. Գնունու գիրքը, Յանկալի էր կրօնի դասաւանդութեան համար պատրաստուած գրքերն ևս քննադատել, որպէս զի այդ առարկան իւր կարեւորութեամբ աւելի կատարելագործուած դասագրքով կամ ձեռն աւանդուի:

Մինչև եղածները ըստ արժանւոյն չը քննադատուին իբրև դասագիրք, նորն հեղինակողները կարող են միշտ հնարին հետեւելով, իւրեանց նպատակի դէմ մեղանշել, իսկ նպատակն է ջանալ առարկան դիւրամբունելի դարձնել և այնպիսի մի ամփոփ ձև տալ՝ որ աշակերտը կարողանայ ամբողջ առարկան իւր էական սկզբունքով իւրացնել, Իհարկէ ամեն ոք երբ ձեռնէրէց է լինում մի գիտութեան կամ առարկայի դասագիրք գրել, եղածների թերութիւնները նկատելով, նորի անհրաժեշտութիւնը զգալի տեսնելով է անում, Այսպէս ևս Պ. Գնունին եղածների թերութիւնները նկատելով, անհրաժեշտ համարեց մի նորի լինելը և ձեռք տուեց իւր քրիստոնէականը գրելուն, Եթէ եղածների վերայ նկատողութիւններ լինէին և կարգացած լինէր Պ. Գնունին՝ մեծ օգուտ քաղած կը լինէր իւր գրքի պատրաստութեան համար. բայց ընդհակառակն է եղել, Ինչ և իցէ:

Յառաջաբանը գրքի բովանդակութեան համառօտ ծրագիրն ու հեղինակի տրամադրութեան տիպարն է. ուստի նախ քան գրքի մասին խօսելս մի քանի խօսք Պ. Գնունու գրքի յառաջաբանի մասին անտեղի թող չըհամարուի Պ. Գնունին յառաջաբանի առաջին հատուածի մէջ բացատրումէ կրօնի բարձր նշանակութիւնը, որին կցումէ մի քանի անորոշ խօսքեր, — «Եւրոպայի բնակիչներ, իհարկէ և այլ այսպիսի փաղաքշական բառեր որ ես չէի յիշիլ՝ եթէ Պ. Գնունին դասագրքի մէջ նորից յիշած չլինէր այդ բառերը ի դէմս բողոքականների, Իւր մասին խօսելով՝ ասումէ. «Եւրոպայի բաւականին հերքած եմ նոյն ոչխարազգեստից մոլոր և թունաւոր վարդապետութիւններն, բայց յանձն առած չեմ հայաստանեայց եկեղեցւոյ ազատամիտ վեհանձնութեան բարձր աստիճանէն խոնարհել՝ ստորանալ, նոցա հաւասարել և ըստ այնմ պատասխանել խիստ լեղուաւ. այլ միայն ապացուցած եմ ճշմարտութիւնն և առ այն տանող ուղիղ ճանապարհն, յորմէ մազիւ չափ շեղումն է մոլորութիւն, հերետիկոսութիւն և յաւիտենական կորուստ», եր. Գ. Յայտնի չէ թէ Պ. Գնունին ուրիշ կրօնական գիրք հեղինակել է թէ ոչ, որով հերքած լինի ոչխարազգեստ գայլերի մոլոր և թունաւոր վարդապետութիւններն. այս խօսքերը յայտնի չէ թէ պարոն Գնունին ո՛ւմ է ուղղում, և ո՛ւմ համար է գրում, Զրկայ մի ազգ, որ Ս. գիրքը իւր սկզբունք ունենալով, իւր եկեղեցին դիւական վոհմակ դարձրած լինէր. ուր Քրիստոսի լուսատու խօսքերն են հնչում, այն տեղը խաւարաւոր դիւական վոհմակ չի կարող դառնալ բնաւ, Գիտէք, Պ. Գնունի, աշխարհս մի դատարկ կարասի պէս է, ինչ որ ձայն տաք՝ նորա արձա-

Գնունու գրքի ձևերով մասին, խօսքս ապացուցանելու համար, թե հարցումներին յարմար չեն պատասխանները, մէջ եմ բերում նոյն իսկ տառերին հարցը, Պ. Գնունին հարցնումէ. « Ի՞նչ է մարդկան նպատակը (1) : Պատաս.— Մարդը որ Աստուծոյ արարածոց մէջ կատարելագոյն է և գերազանց, իւր մտաւոր բարձր կարողութեամբը և միշտ երջանիկ լինելոյ բաղձանօքն կը յայտնէ իւր հոգւոյ անմահութիւնը, որ (հոգւոյ անմահութիւնը թէ մարդը) և այս աշխարհի մէջ միշտ կարօտ վիճակի մէջ կը գտանէ զինքն, ոչ մի բանով չի յագեցնար, միայն յաւիտենականութեան յուսով կը բնանի և կապրի, որոյ համար միայն ստեղծեալ է : Ինչ յարաբերութիւն հարցի ու պատասխանի մէջ. ո՞վ կը կարծէր թէ, մարդու նպատակը սահմանելու համար հարկաւոր է այնքան պատեպատ գիպչել, ես լինէի Գնունու աշակերտը, « Ի՞նչ է մարդկան նպատակը » հարցին՝ կպատասխանէի. — Մարդկան նպատակն է այս աշխարհի վերայ գտնուած Աստուծոյ բարիքը վայելելով երջանիկ լինել, և Աստուծոյ անունը փառաւորել *) : իսկ հանգերձեալում, հոգու անմահութեամբ յաւիտենական արքայութիւն ժառանգել :

Յրդ հարցման պատասխանն ևս լաւ կազմուած չէ, Պ. Գնունին հարցնումէ. « Ի՞նչ է առաքինութիւնը », պատասխանումէ. « Առաքինութիւնն է հաւատալ կենդանի և ճշմարիտ Աստուծոյ, ճանաչել, սիրել (զնա կամ նորան) և յուսալ ի նա, և նորա պատուիրանքներն կատարել » և լին, Պարոն Գնունին առաքինութիւն բառը իւր իսկական նշանակութեամբ չէ գործածել. ապա թէ ոչ Յրդ. հարցմանը այսպիսի պատասխան պէտքէր տալ, « Առաքինութիւնն է մի յաղթութիւն, որ մարդս իւր սկզբունքը պաշտպանելու և իւր մարդկային կոչմանը արատիք չը բերելու համար պարտաւոր է կատարել » : Գոնէ նախնեաց գրուածների մէջ առաքինութիւն բառը այդ մտքով ենք գործածուած տեսնում մանաւանդ Եղիշէի մէջ :

Կրդ հարցման պատասխանն էլ լաւ կազմուած չէ, Պ. Գնունին հարցնումէ. « Ի՞նչ է կրօնը », պատասխանումէ. « Կրօնն Աստուծոյ և մարդոց մէջ եղած ուխտն և պայմանն է, որով Աստուծոյ և մարդ սքանչելի հաղորդակցութեամբ միմեանց հետ կը կապուին, վասն զի կրօնի անթերի պահպանութեամբը միայն կարէ մարդ Աստուծոյ շնորհաց մէջ յարատեիլ, յԱստուած հաւատալով, յուսալով ի նա, և սիրելով զնա, այսինքն է պաշտել զնա » : Ես լինէի Պ. Գնունու աշակերտը Կրդ հարցմանը այսպէս կպատասխանէի. « Կրօնն է իւրաքանչիւր մարդու ներքին համոզման զգացումը, որ վերաբերումէ իւրաքանչիւր ռբի պաշտած Աստուծուն : Այս զգացումը անշիջանելի է մնում անդրդուելի յուսով, հաստատուն հաւատով և անպայման ու անկեղծ սիրով :

(*) Կրօնքն անձն իմ օրհնեսցէ զքեզ, եւ իրաւունք քո օգնեսցեն ինձ. Սաղմ.

7 և 9-րդ հարցումները մի և նոյնն են, որոնց ամենեին չեն յարմարվում պատասխանները: 7-րդ հարցը Գնունու ոճով պէտքէ լինէր. Բազմաստուածութեան հետեողք ո՞յք են և ինչի՞ կերկրպագեն. իսկ 9-րդ հարցը պէտքէ լինէր. Բազմաստուածութեան կրօնը քանի՞ աղանդի կը բաժանուի:

Այսքանը բաւական համարելով անյարմար հարց ու պատասխանները ցոյց տալու համար, դառնամ Պ. Գնունու գրքի լեզուի մասին խօսելիքիս:

Պ. Գնունին կրօնը ճշմարիտ Աստուծուն միայն վերագրելուց յետոյ, հակառակ իւր սկզբունքին՝ բազմաստուածութիւնն ևս կրօն է անուանում. այսպիսի թեթեւ հակասութիւնները ներելի են Պ. Գնունուն:

Պ. Գնունու գիրքը պակասաւոր է լեզուի կողմից իւր գործ ածած անհամեմատ ոճերով ու դարձուածներով, և անհասկանալի ու սխալ պատմական տեղեկութեամբ, օրինակ. 11 պատասխ. «Սորա տաճարն կասուի Բակոտն, զոր Աստուծոյ տեղ կընդունեն Տալայլամայ իբրեւ անմահ քահանայ մի սրբացեալ»: Եթէ զոր բառը յարաբերուէ Բակոտին, այն ժամանակ Բ-ի-տն, որ տաճարի անունն է, յանկարծ փոխվում է -ն-ի-տն + -ի-տն, Բ-ի-տն-ի, և Տալայլաման եղակի ձայնով իշ-տ-ն-ի բայի տէր կամ ենթակայ բային է դառնում, Բայց իսկապէս ո՞րն է -ն-ի-տն + -ի-տն, Բ-ի-տն-ի, բակոտն՝ թէ Տալայլաման, կըխնդրենք Պ. Գնունուց առանիձ յաւելուածով ինչպէս այս նոյնպէս և միւս այսպիսի վայելուչ պարբերութիւնները ու պատմական սխալներն ուղղել:

13-րդ հարցման պատասխանը Հրէից մասին Պ. Գնունին հակասութիւններով է սկսում և վերջացնում. Այդ կտորը մէջ բերենք Պ. Գնունու ոճի որպիսութիւնն ու դատողութեան ձևը ցոյց տալու համար, Հարց. «Ո՞րն է Հրէից կրօնը», (13): Պատասխ. «Հրէից կրօնն է Մովսիսական հին օրինաց համաձայն ճշմարիտ Աստուծոյ երկրպագութիւն, յայտնութեամբ և միջնորդութեամբ Նահապետաց և Մարգարէից: Բայց նոր օրէնքն և զնորա հիմնադիրն Յիսուս ուրանալով՝ ուրացած են և զհինն ևս որ նոր օրինաց ոտուերն էր: Արրահամէն սկսեալ մինչև ի գալուստ Քրիստոսի. ճշմարիտ կրօնի հետեող և Աստուծոյ ընտրեալ ժողովուրդ կ'համարուէին (ուրեմն իսկապէս չէին). իսկ Քրիստոսի գալստենէն մինչև ցայժմ՝ այլ և այլ աղանդներով խմորեալ՝ ճշմարիտ կրօնէն շեղեալ, յաշխարհ ցիր ու ցան եղած են: Թէպէտ օմանք ի Քրիստոնէութիւն դարձան, բայց ազգի մեծագոյն մասն անդարձ մնաց, որք այժմ երեք ծիւղի բաժանուած են. Թալմուտական, Գարայիմ և Հոքերեան»: Ինչպէս երևումէ Պ. Գնունին ուշ չէ դարձրել հարկաւոր տեղերը կետեր դնել. որով շատ տեղեր անհասկանալի են մնում: Վէտի բացակայութեան պատճառով վերոգրեալ պատասխանի առաջին նախադասութիւնը դժուար մընելի է. այս նախադասութեան մէջ է բայի խնդիրը ո՞րն է, տէր բային ո՞րը, չէ՞նչ չէ՞նչ է տէր բային՝ —

Թէ ճշմարիտ Աստուծոյ երկրպագութիւնը, Պ. Գնունին չէ կարողացել հարկաւոր տեղերում դիմորոշ յօդերը գործ անել, ես յատուկ Պ. Գնունու գրքի ամենապարզ կտորը օրինակ բերեցի, որ չ'ասի Թէ բժախնդրութեամբ աշխատել եմ անկանոն գրուածը (որոնցով լի է գիրքը) օրինակ բերել, Հրէայք նոր օրէնքը չընդունելով, հինը բնաւ ուրացած չ'են, Եթէ Արրահամից սկսած մինչև Յիսուս Քրիստոս ճշմարիտ կրօնի հետեւող Աստուծոյ ընտրեալ ժողովուրդ էին համարվում, իրանք իրանց դարձեալ այժմ ևս ընդէն ժողովուրդ են համարում, ինչպէս և ամեն ազգ իրան ընդէն ժողովուրդ է համարում, Զուր բան է որ նոքա Յիսուս Քրիստոսին չեն համարում խոստացեալ Մեռելիք, Իսկ աղանդների՝ նոքա արգէն Քրիստոսից շատ առաջ բաժանուած էին. ինչպէս ինքն Պ. Գնունին էլ խոստովանումէ ծանօթութեան մէջ, Յիսուս Քրիստոս պատուիրեց իւր աշակերտներին զգոյշ լինել սաղակեցիների և փարիսեցիների խմորից, Դասագրքի մէջ պէտքէ առաջ բերած պարագաները փաստերով մեկնաբանել և պարզել, Պ. Գնունին բրահմականութեան բուդդականութեան և կոնֆուցիոսի աղանդների վերայ բարեհաճել է հատ կտոր տեղեկութիւններ տալ, իսկ Հրէաների երկք կրօնական հերձուածի բաժանուած լինելը աշակերտներին ուսուցանելով և իւրաքանչիւր հերձուածի անունը տալով (Խալմուտական, Գարայիմ և Հոնքերեան) զլանումէ նոցա սկզբունքի հետ ծանօթացնել աշակերտներին, Պ. Գնունի, աշակերտները, այդ երեք հերձուածների ինչութիւնը իմանալու համար ո՞ր գրքին դիմեն, Եթէ աղանդների ինչութեան մասին տեղեկութիւն տալը աւելորդ էք համարել, ինչո՞ւ էք անունները տուել, Դուք որ չէք բացատրել, գոնէ յայտնէիք Թէ ո՞ր գրքին դիմելու է բաւականութիւն ստանալու համար:

(Մեռելիք հեռեւէլ համարում,)

ՅՈՒՍԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.

ՄԵՐ ՎԵՋԱՓԱՌ ՀՈՐ

ԳԷՈՐԳ Դ-Ի ՀԻՐՄԻՆ.

ցուխտենոզան յիշատակն արդարոց
օրնունիւմար եղիցի:

Շատ ժամանակ չի անցել այն թշուառ օրից, որ մենք Ս. Էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանի աշակերտներս և ուսանողներս դժբաղդութիւն ունեցանք երկար ժամանակ սուգ պահել և ողբալ մի մահ, մի մեծ մարդու մահ, մեր խոցը խոր էր, վիշտը մեծ, կսկիծն ու ցաւը անտանելի. որովհետև այդ մահով Հայոց ազգը զրկուեցաւ իւր ուսումնասէր